

СУЧАСНА ЗАРУБІЖНА ПРАВОВА НАУКА ПРО СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті висвітлюються питання генезису ідей соціальної правової держави, історико-політична та правова зумовленість їхнього розвитку в другій половині ХХ століття. Наростаюча практика ринково-ліберальної моделі суспільства, нездатності забезпечити соціальні права і відповідний рівень добробуту для громадян сприяла розвитку громадянського суспільства, соціалізованої демократії, наповнення ідеї соціальної правової держави новими змістовними ознаками, втіленню її ідеалів на практиці. Проаналізовано сучасні концепції західних правознавців і політологів, їх багатогранність, співвідношення ліберальних і консервативних поглядів з державним регулюванням економічних процесів. Значна увага приділяється ідеям сучасних опонентів соціальної правової держави.

Аналіз ідей соціальної правової держави, визначення основних її функцій та цілей щодо суспільства та особи в другій половині ХХ століття постали в центрі зарубіжної правової науки. Вони актуалізуються і сьогодні. Це насамперед пов'язано зі зміною моделі соціальної правової держави в політичній практиці демократичних країн Заходу, спричинену економічними змінами та характером сучасного стану світового фінансового ринку, а з іншого боку — з кризою соціалістично-директивних моделей держави, які втілювалися в колишніх комуністичних країнах.

Звертаючись до історії досліджуваного поняття, слід зазначити, що вперше цей термін — "соціальна держава" ("*das sozialstaat*") — було офіційно вжито в Конституції ФРН 1949 року і, власне кажучи, лише після цього він і ввійшов у широкий науковий обіг правової та політологічної літератури. У преамбулі до Конституції Французької Республіки від 4 жовтня 1958 року зазначається, що "Франція є неподільною, світською, соціальною, демократичною державою, яка забезпечує рівність перед законом всіх громадян без огляду на їх походження, расу чи релігію". У 1978 році він з'явився в пункті першому статті 1 Конституції Іспанії, де було юридично закріплено, що "Іспанія конститується як соціальна держава, яка проголошує вищими цінностями свого правопорядку справедливість, рівність та політичний плюралізм", а в пункті першому статті 10 було зафіксовано, що "гідність людини, недоторканість її прав, вільний розви-

ток особистості, повага до закону і прав інших людей є підґрунтям суспільного ладу і соціального миру" [1]. Важливого місця ідея та принципи соціальної держави набули і в Конституціях Греції, Данії, Австрії, Італії, Нідерландів, Швеції та Швейцарії. Безперечно, що ця ідея тісно пов'язана з соціально-економічними та культурними правами.

З розвитком міжнародних інтеграційних процесів постає й важливе питання відповідальності держав не лише на внутрішньодержавній арені політико-правового та соціально-економічного життя, а й на міжнародному рівні за дотримання соціально-економічних та політичних прав і свобод людини і громадянина, що є обов'язком сучасної демократичної правової держави.

Спроби конституційного закріплення норм соціальної держави притаманні не лише західним країнам. Надзвичайно цікавим з правового погляду (на нашу думку, ця тема ще має стати предметом змістовного політико-правового аналізу) є те, що в Конституції колишньої НДР теза про "соціальну державу" була трансформована В. Ульбріхтом, який, судячи з усього, прагнув не поступатися ФРН, в термін "*соціалістична правова держава*".

Досліджуючи застосування цього терміну у країнах Східної Європи, слід зазначити, що, починаючи з середини 80-х років ХХ століття, у країнах Східної Європи поняття соціальної держави почало застосовуватись як дещо саме собою зрозуміле, як таке, що, по-суті, не потребує

жодного пояснення. Як зазначає Е. Шаукі, з певного моменту його просто почали використовувати як визначення чи то мети, до якої слід рухатися, чи тієї ідеї, що, проголошена комуністичним урядом, стала реальністю лише для вузького кола партійно-бюрократичної еліти [2]. Здебільшого це пояснювалось тим, що поняття соціальної держави застосовувалось (і, на жаль, використовується і тепер) у виключно пропагандистських, а не аналітичних цілях. Внаслідок чого недостатнє визначення терміну, так само як і відсутність чіткої межі між описовим та нормативним аспектами, майже повністю скасували всі перспективи для його наукової розробки.

Однак, звернення до історико-теоретичних витоків концепції соціальної держави змушує розглянути питання про певні історико-політичні та правові передумови того, що ця концепція з'явилася саме в Німеччині, а не, скажімо, у будь-якій іншій західній демократії, які за своїм економічним потенціалом наприкінці 40-х років ХХ століття не тільки не поступалися Німеччині, а, навпаки, значно перевищували її. Більше того, чи є випадковим самий факт офіційної появи концепції соціальної держави у 1949 році? З погляду політичної історії, створення у 1949 році ФРН та прийняття її конституції стало актом синтезу ідей парламентської демократії з ідеями ринкової економіки. При цьому, основними законами новоствореної країни підтверджувалися водночас як елементи соціальної політики кайзерівської Німеччини (участь держави у розподілі матеріального добробуту, підпорядкування економічних рішень політичним вимогам), так і ліберально-демократичні принципи Веймарської республіки. В параграфі першому і третьому статті 20 Конституції ФРН було зафіксовано, що Федеративна Республіка Німеччина є демократичною та *соціальною* федеративною державою, законодавство якої пов'язане конституційним ладом, виконавча влада та правосуддя — законом і правом", а в статті 28 зазначалося, що конституційний устрій земель повинен відповідати основним принципам республіканської, демократичної і *соціально-правової держави* в дусі цього Основного закону. Таким чином, заданий цим конституційним положенням подальший політичний розвиток Німеччини 1949—1966 років, як зазначив Д. Конрад [3], фактично поєднав у собі дві лінії: ринкову, відроджену "батьком" німецького "економічного дива" — міністром економіки Ерхардом, та соціальну, одним з найвидатніших представників якої став лідер Християнсько-Демократичного Союзу (ХДС) Конрад Аденауер, який обіймав посаду федерального канцлера до 1962 року. Внаслідок чого всі німецькі уряди, які в період з 1949 по 60-ті роки фор-

мувалися коаліцією ХДС та Вільно-демократичної партії, закладали програму своєї політичної активності створення соціально-орієнтованої ринкової економіки, тобто такої ринкової системи, яка б перебувала під непрямим "корегуючим" впливом держави.

Запровадження принципів соціальної держави, на думку М. Гугеля, було покликане пом'якшити ту соціальну нерівність і несправедливість, які, з одного боку, були наслідком надзвичайно нерівномірного розподілу тягара війни, а з іншого — спричинялися "вільною грою ринкової конкуренції". Більш того, як зазначає А. Лейпхарт, саме ця "незвичайність" німецьких умов і виступила "прискорювачем змін, які б природним способом відбувалися значно повільніше" [4]. Тому першою історичною маніфестацією дії механізмів соціальної держави стало запровадження цільової державно-житлової програми надання фінансових компенсацій мільйонам мешканців Німеччини. Паралельно з нею була започаткована і масштабна програма соціального житлового будівництва, а під гаслом "власність для всіх" були введені податкові пільги на довгострокові внески населення. Наступним важливим кроком у розширенні сфери дії соціальної держави стало введення виплат повної заробітної платні протягом 6 місяців з хвороби, а також запровадження у 1957 році системи динамічного підвищення пенсійного забезпечення пропорційно до статистичного росту показників збільшення середнього розміру заробітної платні. Фактично з веймарських часів були повернуті такі елементи соціальної держави як тарифна автономія (але без державного посередництва), створення наглядових рад при великих акціонерних товариствах, участь працівників у прийнятті господарських рішень щодо управління підприємствами тощо. Політична стабілізація та економічне зростання призвели до того, що в Німеччині, включаючи як широкі кола населення, так і господарську, соціальну та політичну еліти, набуло розвитку явище, яке Віллі Брандт визначив терміном "переоцінка цінностей", коли демократична система соціальної держави стала сприйматися як запорука забезпечення суспільної стабільності, економічного та політичного прогресу, а підприємці в свою чергу навчилися поважати профспілки як свого соціального партнера, без якого неможливе досягнення загальної мети щодо підтримки соціальної злагоди.

При цьому надзвичайно показовим для розуміння сутності соціальної держави є досвід реалізації економічної політики в Німеччині в період 1966—70-х років, коли паралельно з втіленням в економіку глобальної концепції анти-

циклічного управління ринковим процесом, орієнтованої на такі цілі як економічне зростання, стабільність національної грошової одиниці, врівноваження зовнішньоторговельного балансу і т.д., уряд активно співпрацював з представниками профспілок і громадських організацій щодо укладення загальної угоди про показники економічного розвитку. В результаті чого такий принцип соціальної держави як цілеспрямований вплив держави на ринково-економічні процеси було доповнено принципом вдосконалення структурної політики держави. Так, зокрема, в такому індустріально розвиненому районі Німеччини, яким є Рурська область, структурні трансформації призвели до формування нових механізмів державного впливу на економічні та соціальні процеси (реструктуризація збиткових підприємств, розміщення нових галузей промисловості, запровадження та фінансування програм перекваліфікації тощо). Тому, водночас з тим як дедалі рельєфнішими ставали риси сучасної соціальної держави, активної в соціальних та економічних відношеннях, політична демократія почала розглядатися такими німецькими дослідниками і науковцями як М. Гугель, Х. Ф. Іллі, Г. Кремер, А. Кайзер, Г. Мільке, Х. Людвиг лише у зв'язку з економічною та соціальною демократією, витлумаченими як участь усіх громадян у прийнятті рішень у суспільній та економічній сферах, починаючи від участі батьків та школярів в управлінні школами і закінчуючи створенням розширених моделей участі робітників в управлінні підприємствами. Саме завдяки цьому інтенсивному впровадженню принципів соціальної держави як в Німеччині, так і в більшості країн Європи здійснювався перехід від ієрархізованих монофункціональних структур управління до поліфункціональних самовпорядкованих організаційних систем.

Отже, як це підтвердила тезова історико-політологічна ретроспектива, поняття соціальної держави зовсім не є своєрідною теоретичною конструкцією, яку, за висловом П. Брінкера, можна розробляти в "наукових кабінетах", а потім "дарувати" державі. На жаль, історичний і політичний досвід світових демократій, так само як і понад 70-річний радянський досвід нині незалежної України, беззаперечно продемонстрував всю політичну небезпечність, а разом з тим й економічну утопічність подібного абстрактного тлумачення соціальної держави. Так, здавалося б справедливі принципи розбудови соціальної держави, які закладалися в політичній теорії радянської соціалістичної держави, постали для нашого суспільства своєрідним троянським конем. Перенесення ідеального результату абстрактних міркувань на живу органічну тканину

політичного, економічного та правового суспільного життя мало своїм наслідком перетворення ідеї рівності на "зрівнялівку", державного захисту — на неприхований і необґрунтований державний патерналізм та нав'язування державною владою своїх часто суто волюнтаристських та ірраціонально-бюрократичних рішень всьому суспільству, ідеї "побічного економічного корегування" на тотальний державний контроль і т. д.

Проте, незважаючи на цей історичний факт появи терміну "соціальна держава" лише у 1949 році, не слід наголошувати на тому, що часом народження концепції "соціальної держави" є середина ХХ століття, оскільки ще задовго до цього в правових та політологічних працях використовувалося поняття принципів соціальної держави, під якими мали на увазі такі обов'язки держави як забезпечення всім своїм громадянам гідного людини життєвого рівня, гарантування та забезпечення задоволення головних потреб всіх репрезентованих у суспільному спектрі соціальних груп, створення приблизно рівних умов для реалізації життєвих цілей кожної окремої особистості тощо. Тому з методологічного погляду буде куди правильнішим та науково коректним розглядати поняття соціальної держави не лише статично, тобто через логічну експлікацію його внутрішньо-теоретичної структури, а й у його історичній динаміці. При цьому слід мати на увазі те, що, намагаючись виділити сутність соціальної держави, слід звертатися і до того, яким чином це поняття тлумачиться в сучасній політичній практиці більшості країн світу, і до того, з чим саме пов'язується застосування цього поняття. У зв'язку з цим досить вказати лише на те, що часто самий термін "соціальна держава" застосовується як синонімічний поняттю соціально орієнтованої політики і розглядається як складова частина загальної сукупності політичних заходів, що застосовуються державою і безпосередньо апаратом державної влади для забезпечення досягнення та реалізації певної суспільно корисної мети чи комплексу тих чи інших державних цілей. В інших же дослідженнях спостерігається принципово протилежний підхід до тлумачення ролі і місця проблеми соціальної держави в структурі правової та політичної теорії. Зокрема, такі науковці як О. Гальчинський, О. Лукашова, Т. Малєєва, Є. Гонтмахер, Л. Хахуліна, Д. Шапіро, Б. Гранвіль, І. Курас, О. Белов вважають, що соціальна держава повинна розглядатися не як похідне поняття від державної політики, а навпаки — як її логічна передумова.

Отже, наявність у межах розвитку правової та політологічної думки таких діаметрально протилежних поглядів щодо розглядуваного питання

свідчить як про його складність і проблематичність, так і про необхідність застосування широкого методологічного спектру політико-правових підходів при визначенні сутності досліджуваного поняття.

Історико-політичне дослідження генези поняття соціальної держави в зарубіжній правовій та політичній науці дозволяє зробити висновок про те, що сама ідея соціальної держави виникла і набула своїх змістовних ознак у формі реакції теоретичного і практичного незадоволення політикою лібералізму, який у політичних реаліях життя Європи виявився нездатним забезпечити соціальні права та певний рівень добробуту для всіх громадян, як це ним проголошувалося. Критика ринково-ліберальної моделі, що розроблялася на Заході (як у США, так і у Західній Європі), сприяла, насамперед, демократизації громадянського суспільства та все більшому запровадженню ідеалів соціальної, правової держави. Саме в цьому дусі були витлумачені ідеї "державного регулювання" Дж.Гелбрейта ("Нова індустріальна держава", 1967) і технократичного суспільства Д. Белла ("Прийдешнє постіндустріальне суспільство", 1973). Все це, разом із тим, що Дороті Дж. Розенберг окреслила поняттям девальвації ринкової системи вірувань, спричинило появи поняття наприкінці ХХ століття двох важливих праць, які вийшли у грудні 1997 року. Йдеться про книги Роберта Катгнера "Все на продаж: переваги і обмеження ринку" та Уільяма Грейдера "Світ єдиний, готовий він до цього чи ні: маніакальна логіка глобального капіталізму". Справді, чистий ринок з його принципом "laissez-faire" ("нехай іде як іде") "не має внутрішніх механізмів контролю... сліпота ринку по відношенню до соціальних, моральних і навіть економічних наслідків функціонування змушувала кожне суспільство створювати механізми зменшення того зла, яке спричиняє ринок" [5].

Недарма Річард Рорті висунув тезу про "дискредитовану політику ліберального гуманізму", а засновник журналу "The Republic" Герберт Кроулі обґрунтував положення про необхідність "переходу від ліберального індивідуалізму до *соціалізованої демократії*" [6]. Саме тому, концепцію соціальної держави, хоч це і не зовсім правильно, в політичному плані її, як правило, пов'язують з ідеями консерватизму чи неоконсерватизму, і безпосередньо з такими іменами як С. Гантінгтон, Р. Нісбет, А. Молер, Г. Рормозер, Б. Вільямс, П. Уейрч, Н. Глейзер. Справді, з урахуванням змін, що відбуваються в сучасних суспільствах, більшість консервативних сил визнають неможливість демонтажу механізмів державного регулювання і переходу до системи засно-

ваної суцільно на принципах вільного ринку і необмеженої конкуренції. Це набуває особливо-го прояву при аналізі позицій консерваторів стосовно програм соціальної допомоги. Виступаючи критиками "утриманських настроїв", вони залишалися прихильниками захисту держави загального добробуту. До речі, аналіз цієї позиції й удаваної "суперечливості" в своїх працях розвинули не тільки західні, а й вітчизняні вчені. Не заперечуючи принципу колективних прав у його розумному сенсі і керуючись прагматичними інтересами, вчені висловлюють занепокоєння зростаючим домаганням зазначених прав. Як, зокрема, зазначав І. Крістол, метою консерватизму є ніщо інше як держава загального добробуту, а такий відомий теоретик консерватизму як Дж.Уїл навіть написав статтю під назвою "На захист держави загального добробуту". Перемога республіканців на виборах 1984 року у США, як зазначає Н. Глейзер, "продемонструвала перемогу консерватизму, що втілює в собі постулати держави загального добробуту" [7].

І справді, історичний досвід існування та функціонування ліберально-демократичних держав, що дотримуються принципів "політики нейтрального ставлення", як її визначив професор Оксфордського університету, відомий сучасний політолог і правознавець Джозеф Рез, з усією переконливістю продемонстрував, що коли людина поставлена в такі умови, що вона просто нездатна скористатися наданими їй правами, то тоді ці права перетворюються в звичайні порожні обіцянки [8]. Тому ще на початку ХХ століття у політичному та правовому житті переважної більшості країн Західної Європи та Північної Америки, можна спостерігати поступовий перехід від ліберально-ринкової суспільної моделі соціального устрою до суспільно-ринкових механізмів реалізації державної влади, за яких держава бере на себе обов'язок здійснення функцій регулятора економічних та соціальних процесів. До речі, суттєва різниця між класичним (чи неокласичним) та сучасним лібералізмом полягає в тому, що більшість сучасних лібералів переконані в тому, що всі негаразди, з якими пов'язане існування вільного типу ринкових відносин в економіці, повинні певним чином компенсуватися державою. Для того, щоб досягти справедливішого розподілу благ, що є метою соціальної держави, сучасні ліберали виробили дві основні стратегії. По-перше, це підтримка й організація рухів виробників і споживачів, які б репрезентували і водночас захищали їхні інтереси перед працедавцями і самою державою. А, по-друге, це запровадження політики соціальної підтримки з розвинутою структурою соціальних служб, які піклуються про людину "від люль-

ки до труни" (*"from the cradle to the grave"*). Недарма Е. Берне ще у 1956 році в своїй монографії "Соціальна безпека і публічна політика" звернув увагу на одну із статей такого важливого для американської юриспруденції документа як "Employment Act" 1946 року, в якому на федеральний уряд покладається юридичний обов'язок "проведення політики відповідальності федерального уряду..., який повинен використовувати всі можливі практичні засоби для забезпечення максимуму виробництва і працевлаштуванні (не згадуючи вже про саму Конституцію Сполучених Штатів, де у вступі встановлюється така мета як підвищення загального добробуту: "We the people of the United States, in Order to form a more perfect Union, establish Justice, insure domestic Tranquility, provide for the common defense, promote the general Welfare, and secure the Blessings of Liberty to ourselves and our Posterity") [9].

Фіксація зазначених тенденцій по суті дозволяє виділити цілу структурну групу визначень сутності соціальної держави, які представлені в сучасній правовій і політичній літературі. *Соціальна держава — це така держава, в якій її обов'язки сягають не лише забезпечення внутрішнього порядку та зовнішньої безпеки, а й відповідальності за добробут громадян.* Подібне тлумачення соціальної держави відразу ставить перед нами важливе методологічне завдання узгодження цих принципів соціальної держави з ринковими механізмами, тобто рівноправну, гарантовану законом участь усіх громадян у прийнятті рішень з вимогами конкурентності та об'єктивною економічною ефективністю. У зв'язку з цим Роберт Гейлбронер формулює запитання: "Чи в змозі держава перерозподіляти прибуток? Звичайно так. Але чи повинна вона? Ось у чому питання" [10].

З погляду наукової теорії суперечність полягає в тому, що демократія передбачає, як зазначає Р. Патнем, прийняття державою рішень стосовно будь-яких питань (в тому числі й економічних, і, зокрема, тих, що стосуються права власності) шляхом прямого чи опосередкованого волевиявлення всього народу та постійної уваги до потреб виборців. Однак, подібна можливість зовнішнього впливу на економічні відносини як з боку суспільства, так і тієї чи іншої (незалежно від конкретної форми) політичної системи приходить у глибинне протиріччя з засадничими принципами ринкової економіки. І, навпаки, "ринкова економіка у своєму чистому вигляді передбачає, що на робітника, так само як і на будь-який інший товар, цілком поширюється дія закону попиту і пропозиції" [11]. На цьому ж "невирішальному" протиріччі у своїй критиці кон-

цепції соціальної держави, що викладена ним у дослідженні під назвою "Суспільство, що не ризикує", загострює увагу і Ахароні Яйр, наголошуючи на "утопічності та економічній нездійсненності проекту соціальної держави" [12]. Методологічно дуже схожу позицію займають і такі сучасні критики концепції соціальної держави як К. Стоунмен, Л. Туроу, Б. Файн, П. Розанваллон та З. Рустомі.

Так, зокрема, професор Лондонського університету Б. Файн у своїй критиці концепції соціальної держави звертається до аналізу річних звітів Світового Банку, аналітики якого у своєму ставленні до цієї проблеми фактично пройшли шлях від визначення держави як анти-ринкового механізму, через тезу про співіснування держави і ринку до концепції "держави-дружньої ринку" (*"market-friendly state"*). Ці положення щодо зрушення від позиції дихотомії ринку і держави до синтезу означених понять набули назви "Вашингтонського консенсусу". Проте, вся проблематичність цього "консенсусу", на думку Б. Файна, вбачається вже в тому, що в наступному 1998 році віце-президент Світового Банку і голова департаменту Економічних досліджень Дж.Е. Стігліц виступив з критикою "Вашингтонського консенсусу" і запропонував досягнення "пост-Вашингтонського консенсусу", який передбачав би навіть жорсткіший механізм втручання соціальної держави в ринкові відносини на підставі необхідності виправлення недосконалостей ринкової економіки, та спробував обґрунтувати ширше тлумачення поняття "державного сектору" у зв'язку з реалізацією ефективної соціальної політики [13]. Б. Файн визначає теоретичні підвалини цього консенсусу як реанімацію старої кейнціанської макроекономічної моделі, яка, по-суті, неспроможна відповісти на запитання, а що ж саме слід вважати "ринковими вадами". Саме тому, за причини принципового нерозв'язання суперечності "соціальна держава — вільний ринок", Б. Файн і визначає соціальну державу як "хаотичну концепцію", як "породження соціальних науковців, які мало що розуміють в економіці, та економістів, які мало що розуміють в соціальній науці" [14].

Слід погодитися з позицією М. Вулкока, який зазначену суперечність кваліфікує не зовсім "нездоланною" [15]. Оскільки політична теорія повинна керуватися у своїх науково-теоретичних розробках не лише несуперечливими логічними схемами, а й практичними реаліями, тобто зважати на ті справжні процеси, які фактично конституують політичний, економічний та правовий обрії суспільної дійсності тієї чи іншої держави. Більше того, змістовний аналіз цього напрямку критики концепції соціальної правової

держави виявляє те, що такі дослідники як Б. Файн, З. Рустомі, К. Стоунмен дотримувалися тези, що джерелом згаданої ними суперечності між вільними принципами ринку та директивними механізмами державного впливу є соціальна правова держава. Але політична історія доводить, що поданий ними логічний зв'язок є хибним: не соціальна держава породжує ці суперечності, а навпаки — сама ідея соціальної держави, чи такого суспільного устрою, як про нього пише Р. Боуер, за якого "ринкова економіка зазнає політичного регулювання", виникає як спроба розв'язання зазначених проблем та загальна технологія оптимізації конфліктів [16]. У період докорінних змін, що зачіпають інтереси широких верств населення, коли державно-правове регулювання соціальних відносин послаблюється, а в суспільстві обов'язково виникає напруга, за цих умов обов'язково потрібен такий механізм узгодження інтересів, який би доповнював і корегував вплив ринкових сил на суспільні відносини з метою підтримання соціальної злагоди. Визнання ролі ринку не означає, що в економіці не діють принципи соціальної справедливості, ні ринок, ні економічний розвиток самі по собі не є самодостатніми цінностями, хоч слід наголосити, що без ринку неможливі ні економічний розвиток, ні соціальна держава" [17]. У всіх розвинених країнах ринковий механізм доповнюється інструментами і механізмами регулювання з боку соціальної правової держави.

Однак, кажучи про демократію та ринкову економіку як необхідні умови існування і функціонування соціальної правової держави (а цю думку поділяють як критики, так і прихильники цієї ідеї), слід конкретно визначити, а що ж саме ми вкладатимемо в ці поняття, який їхній теоретичний сенс? Річ у тому, що в контексті концепції соціальної правової держави самі поняття державної демократії та ринкової економіки тлумачаться скоріше структурно-функціонально, адже йдеться не так про те, чим за своїм теоретичним змістом насправді виступають держава та ринкова економіка, як про те, які механізми, притаманні цим типам суспільно-політичних та економічних відносин, повинні існувати на державному рівні для того, щоб на цьому підґрунті були створені умови розвитку та ефективного функціонування соціальної правової держави. Отже, подібне термінологічне прояснення та спроба логічного визначення понять по-суті вводить дослідження змісту концепції соціальної держави до кола актуальних теоретико-методологічних проблем визначення умов виникнення соціальної держави. Наша теза про функціональний характер визначення понять соціальної дер-

жави та ринкової економіки підтверджується тим, що, ведучи мову про державу, правознавці та політологи, такі як Г. Екстайн, Т. Р. Гарр, М. Мак Кліланд, Д. Р. Пеннок, насамперед мають на увазі такі її ознаки: законність і легітимність влади, гарантування правового захисту і рівноправ'я, пріоритет норм конституційного права, захист з боку держави свободи та гідності кожного громадянина, забезпечення участі громадян у політичному та економічному житті країни завдяки створенню системи інститутів представницьких органів, наявність політичного плюралізму, який набуває свого реального та практичного прояву в існуванні конструктивних опозиційно-політичних рухів, вільну пресу та розвинену систему громадських організацій. Що ж до іншого поняття "ринкової економіки", то під нею розуміється така господарська система, в якій виробники і споживачі є вільними у своїх рішеннях, завдяки чому весь процес виробництва підпорядковується об'єктивним відносинам попиту та пропозиції, тобто ринку, передумовою якого є система вільної конкуренції. Але використовуючи поняття ринкової економіки, яке, на перший погляд, виступає навіть не так умовою розвитку соціальної правової держави, як, навпаки, її найвагомішою і найсуттєвішою перешкодою, необхідно зауважити, що концепція соціальної правової держави — це не просто механічно додана сума принципів "ринкова економіка + правова держава + громадянське суспільство". Її не можна уявляти собі на кшталт комунізму, який був теоретично витлумачений як результат додатку електрифікації до соціалізму. Соціальна правова держава — це не лише держава, яка прагне забезпечити кожному громадянину гідні умови існування, соціальний захист, співучасть в управлінні виробництвом, приблизно однакові життєві шанси та можливість самореалізації особистості в суспільстві та яка згладжує майнову та соціальну нерівність. *Соціальна держава — це, насамперед, структурний результат діалектичного синтезу правової держави, ринкової економіки та демократичної влади, в ході якого ці поняття набувають нових змістовних ознак.* Більше того, сучасний дослідник Жак Лагруа пропонує розглядати соціальну державу як загальну форму співпраці держави і суспільства [18].

Відбувається логічний процес зняття, як його визначив Г. В. Ф. Гегель [19]. Так, зокрема, ринкова економіка у своєму "чистому" вигляді, як зазначають Лестер Туроу та Роберт Л. Гейлбронер [20], є динамічною системою, яка з необхідністю породжує економічні кризи та феномени соціальної несправедливості. Концепція ж соціальної держави, тобто гармонійне поєднання

означених трьох складових зумовлює переусвідомлення поняття "ринкової економіки" в значенні "соціальної ринкової економіки", тобто такої системи, яка допускає існування механізмів стабілізуючого державного впливу. Все це обумовлюється тим, що як правова, так і політична теорія, за своїми методологічними засадами не допускають вивчення тих чи інших фактів поза контекстом конкретних суспільних відносин, у яких вони формуються. Структурне вираження ідеї соціальної держави в сучасній зарубіжній правовій і політичній науці дуже часто окреслюють як запровадження системи соціального партнерства у відносинах між державою і, зокрема, системою політичної влади та суспільством, репрезентованим в формі представницьких органів, громадських організацій та профспілок. Що ж до вітчизняних науковців, то вони розглядають соціальне партнерство як єдиний шлях до суспільного миру і злагоди, до створення соціальної держави.

Стосовно останнього терміну, то в цьому сенсі слід зауважити, що серед запропонованих наукових тлумачень соціальної держави ми можемо виділити два основних підходи: консервативно-догматичний, або як його ще інколи називають "ідеалістичним", та реалістичний. З погляду консервативного тлумачення, у П. Шарана та А. Філі основною метою соціальної держави є встановлення миру і злагоди між державою та суспільством, який повинен досягатися шляхом обов'язкового задоволення державою всього спектру політичних, економічних та соціальних потреб суспільства. Детальніший аналіз цієї позиції відразу ж виявляє її слабкі і доволі вразливі сторони, такі як одномірна ідеалізація політичних цілей, що стоять перед державою, абсолютизація однієї з можливих систем ціннісних орієнтацій у загальній структурі державних та суспільних пріоритетів, свідомо відмова від визнання паритетності економічних, соціальних та політичних чинників у житті держави і т. д. На відміну від цього, реалістичне тлумачення концепції соціальної держави (К.-О. Хондрих, М. Пек, Т. Капlou) передбачає не так повне зняття конфлікту між державою та суспільством, що на думку такого дослідника як С. Ліпсета [21], є неможливим, як запровадження механізмів пошуку компромісу, а також певних правил та процедур узгодження інтересів між цими двома сторонами при взаємному визнанні ними повної легітимності обох сторін. При цьому суспільство і держава, у тому випадку, коли йдеться про реалізацію того типу взаємозв'язку що характеризує соціальну державу, діють за принципом "мінімального позитивного виграшу". На противагу принципів абсолютного виграшу, який

може бути виражений формулою: $P(x): A(0) \vee B(0), A(1) \vee B(1)$ (де $P(x)$ — результат, A, B — задіяні в конфлікті сторони, а 0 та 1 — константи, що описують виграшну та програшні позиції), тобто коли виграш однієї зі сторін у певній проблемній ситуації завжди означає програш іншої сторони, принцип позитивного виграшу має наступний логічний вираз: $P(x): A(1) \& B(1)$. Тобто, з погляду реалістичної концепції соціальної правової держави, проблемна ситуація вважається розв'язаною, а норми соціальної держави застосованими, лише за тієї умови, якщо через досягнення суспільної злагоди виграють обидві сторони, як держава, так і суспільство. Таким чином, реалістичне тлумачення соціальної правової держави полягає в тому, що в довгостроковому плані демократія та ринкова економіка є непоєднаними рівно настільки, наскільки всі взаємини між державою та суспільством регулюються в дусі соціального партнерства, тобто в дусі законодавчо закріпленого права представників державної влади та суспільства репрезентувати свої інтереси і домовлятися про компроміси. До речі, окрім свого теоретичного значення, яке полягає в усуненні суперечностей між ринковою економікою та принципами державного управління, концепція соціальної правової держави, як пише А. Кайзер, яскраво продемонструвала свою економічну "рентабельність" [22]. Але з цього погляду аналіз політико-правового та економічного життя сучасних європейських країн дозволяє виділити принаймні три моделі соціальної держави, які можна визначити як англо-саксонську, романську та середньоевропейсько-скандинавську. Перша з них, англо-саксонська модель, передбачає мінімум державного впливу, брак чіткого законодавчого визначення цілей та методів діяльності інститутів державного регулювання, і, відповідно, доволі високий рівень конфліктності, що обумовлюється структурними змінами в економічному житті країни. В романській моделі спостерігається наявність багатьох інститутів державного регулювання, але останнє носить виключно фрагментарний характер і на нього, через сильну політизацію суспільних відносин приділяється недостатньо уваги. І, зрештою, середньоевропейсько-скандинавська модель передбачає встановлення соціальною правовою державою вихідних правових меж державного впливу та умов соціального партнерства, гарантуючи в усіх інших відносинах повну незалежність як ринкових процесів, так і особистої свободи громадян від втручання держави.

Хоч навіть у межах одного типу все одно існує можливість спостерігати певні коливання. Річ у тому, що принципів настанови, якими

керується у своєму політико-правовому та економічному розвитку, наприклад Франція, відрізняються від поглядів, що панують у Німеччині. Так, зокрема, попри свій консерватизм, Жак Ширак вважає, що ЄС має бути соціально-правовою моделлю, "зберігати і навіть розвивати елементи держави загального благоденства, запроваджені у більшості європейських країн зусиллями соціал-демократів" [23]. Керівництво ФРН схиляється до того, щоб поступово відмовитися від цих елементів всупереч ідеям соціально-ринкового господарства. Тому, обираючи певну модель соціальної правової держави для майбутнього, слід конкретно визначити, за яким саме зразком її потрібно будувати, а виходячи з цього і чітко усвідомлювати всю гаму наслідків, які супроводжують реалізацію тієї чи іншої моделі. При цьому мова не йде про дотримання позиції, яка взагалі відкидає цінність та ефективність соціальної правової держави, йдеться лише про ступінь втручання держави в суспільні та економічні процеси. Не слід допускати помилки сліпої рецепції тих чи інших західних моделей, адже, як "механічна трансляція будь-якої теорії на непідготовлений для цього ґрунт, в якісно інші соціально-історичні умови неминуче призводить... або до відтворення суспільством чужої для нього теорії, або до її насильницького запровадження "згори" [24]. До того ж, не можна забувати й про те, що складність сучасної ситуації в пострадянських державах посилюється тим, що в них наклалися одне на одне два різні процеси. З одного боку, відбувся перехід від стану одного із залежних регіонів наддержави до стану самостійної держави, зруйновано стару авторитарно-бюрократичну систему, а з іншого — робляться спроби затвердити на політико-правовому і державно-суспільному рівні нову модель суспільного розвитку, основними рисами якої повинні стати "змішана економіка, політичний плюралізм, громадянське суспільство та соціальна правова держава" [25].

Що ж до перспектив розвитку посттоталітарних держав, включаючи Україну, у напрямку розбудови соціальної правової держави, то тут, на нашу думку, не слід вдаватися ані до крайнього політико-правового песимізму, притаманного деяким вітчизняним політикам, ані до час-то національно забарвленого некритичного оптимізму. Як наголосив головний економічний радник Програми Розвитку ООН доктор К. Патріх, "той факт, що Україна робить реальні кро-

ки в напрямку запровадження принципів соціальної правової держави, які, зокрема, проявляються у розробці Урядом України соціального бюджету і плануванні виділити на соціальну сферу чималі кошти, все ж таки дає підстави оптимістично дивитися на перспективи України [26]. Змішана економіка, яка поєднує приватний, громадсько-кооперативний і потужний державний сектори, конкурентні засади в організації виробництва, сильна соціальна політика — такими є перспективи соціально-економічного розвитку України". І, судячи з усього, таке бачення майбутнього розвитку України в напрямку реалізації принципів соціальної правової держави актуальне і нині, оскільки, створивши належні умови для народження і нормального функціонування соціальної правової держави, забезпечить можливість врятувати все: і народ, і країну, і культуру, і віру, а якщо ні, то приречемо себе на десятиліття блукань манівцями безплідних ідей. При цьому, кажучи про створення належних умов у зв'язку з розвитком правової та політичної науки, слід чітко усвідомлювати, що побудова соціальної правової держави вимагає розробки нової правової доктрини, у тому числі й теоретичного переосмислення взаємозв'язку права і держави, оновленого розуміння права, суті правотворення [27]. Більше того, зазначені питання набувають особливої актуальності в контексті проведення в Україні державно-правової реформи, метою якої є побудова основ демократичної, соціальної та правової держави, так само як і створення дієвої системи державного забезпечення конституційних прав і свобод людини, умов для соціального і правового прогресу. Реалізація цієї мети в ході державно-правової реформи здійснюється шляхом вирішення трьох основних завдань: а) створення законодавчої бази, яка має визначити на основі Конституції України організацію, соціальне спрямування та зміст функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування; б) реорганізація державного апарату, органів місцевого самоврядування з погляду відповідності їхньої діяльності до вимог Конституції і тих нових законів, що приймаються на її основі; в) забезпечення конституційності, законності та справедливості нормотворчої і правозастосовної діяльності органів та посадових осіб державної влади і місцевого самоврядування, підвищення ролі суду як Гаранта конституційності, законності та справедливості цієї діяльності.

1. Конституции государств Европейского Союза. — М., 1997.—С. 371—373,665 с.
2. ШаукиЕ. Протолиберализм// Полис.— 1996, № 5.— С. 83, с. 68—87.
3. Conradt D. P. West Germany: A Remade Political Culture?// Comparative Political Studies 7.— 19746, № 2.— P. 223.
4. Лейнхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительный анализ.— М., 1997.— С. 154, 287 с.
5. РозенбергД. Дж. Деальвация рыночной "системы верований"// Проблемы теории и практики управления.— 1997, № 6.— С. 15, 17, (с. 15—19); KutnerR. Everything for Sale: The Virtues and Limits of Markets. N. Y.: A Twentieth Century Fund Book, 1997; Greider W. One world, Ready or Not: The Maniac Logic of Global Capitalism. N. Y.: Simon and Schuster, 1997.
6. Рорти Р. Обретая нашу страну: политика левых в Америке XX века.— М.: ДИК, 1998.— С. 47 (128 с); Croly G. The Promise of American Life. N. Y.: Capticorn Books, 1964.—P. 20.
7. Гаджиев К. С. Политическая наука.— С. 292.
8. РезД. Лібералізм, автономія та політика нейтрального ставлення II Сучасна політична філософія.— К.: Основа, 1998.— С. 400, с. 400—447.
9. Burns E. M. Social Security and Public Policy.— N. Y.: Cambridge U. P., 1956.
10. HeilbronerR. L., ThurowL. C. Economics Explained. N. Y.: Simon and Schuster Inc., 1987. P. 190, (250 p.).
11. Патнэм Р. Чтобы демократия сработала. М.: Ad Marginem, 1996.—С. 21.— 287 с.
12. YairA. The No-Risk Society. Chicago U. P., 1987.— P. 82.
13. СтіглицДж. Е. Економіка державного сектору. К., 1998.—С 436.—834 с.
14. Fine B. The Developmental State is Dead// Development and Change. London: Blackwell Publishers Ltd. Vol.30, 1999.—P. 8, p. 1—19.
15. Woolcock M. Economic Development.//Thejry and Society. 1998.— № 2.— P. 159, 151—208.
16. Boyer R. Justice Sociale et performances economiques// Justice Sociale et Inegalites. Paris: Ed. Esprit, 1992.— P. 114, p. 112—139.
17. Головах а Е. И., Бекешкіна И. Е., Небоженко В. С. Демократизация общества и развитие личности. От тоталитаризма к демократии. К.: Наукова Думка, 1992.— С. 66.— 128 с.
18. LagroyeJ. Sociologie Politigue. Paris: Dalloz, 1993.— P. 111 (486 p.).
19. Гегель Г. В. Ф. Наука логики. М.: Мысль, 1970.— Т. 1.—С. 168.—501 с.
20. HeilbronerR. L., ThurowL. C. Economics Explained. N. Y.: Simon and Schuster Inc., 1987.— P. 168, (250 p.).
21. LipsetS. M. Consensus and Conflict. Essaye in Political Sociologi. Oxford: New Brunswick, 1985.— P. 12, 415 p.
22. Кайзер А. Значение социального партнерства для рыночной экономики и демократии. // Демократия, социальное государство, рыночная экономика. Варшава: Фонд им. Ф. Эберта, 1993.— С. 26, (с. 21—39).
23. Меньшиков С. Умеренный рост экономики Запада// Проблемы теории и практики управления.— 1997, № 2.— С. 10, (с. 8—12).
24. Линецький С. Ідея правової держави в сучасній Україні// Нова політика. 1996, № 5.— С 13, (с. 11—13).
25. Див.: Кремень В., Синяк П. Кавалерійська атака чи виважені кроки?// Віче. 1993, № 2.— С 20, (с. 18—27).
26. Результати проекту МОП, ПРООН Світового Банку "Підтримка розвитку національної моделі соціальних витрат в Україні"// Україна: аспекти праці. 1998, № 2.— С 48, (с. 8—54).
27. Засць А. П. Легітимація приписів держави як кінцевої стадії правотворення// Державно-правова реформа в Україні. К.: Ін-т законодавства ВРУ, 1997.— С. 87, с. 87—91.

Skrypnyuk O. V.

THE MODERN FOREIGN POLITICAL AND LEGAL SCIENCE ON THE ESSENCE OF SOCIAL STATE AND STATE OF LAW AND HE WAYS AT ITS IMPLEMENTATION

The article investigates the questions of genesis of ideas of social state and state of law, historical, political and legal reasons of their development in the second half of the XX century. The rising wave of criticism of liberal market society model, which is not capable to ensure social rights and necessary standards of well-being for all citizens promoted the development of a civil society, socialised democracy, filling the ideas of a social state and state of law with the new substantial moments and also their practical realisation. The author analyses basic concepts that are presented in modern western legal and political science, their main features, interaction of liberal and conservative approaches to the problem of state regulation of economic development. A special attention is given to the number of critical arguments as to the future prospects of social state and state of law.